

Токсоналиева А.М.

АЗЫРКЫ КЫТАЙ ТИЛИНДЕГИ ТУУРАНДЫ СӨЗДӨР

Токсоналиева А.М.

ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНЫЕ СЛОВА В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

А.М. Toksonalieva

ONOMATOPOEIAS IN MODERN CHINESE LANGUAGE

УДК: 811.581

Макалада азыркы кытай тилиндеги тууранды сөздөрдүн фонетикалык жана семантикалык өзгөчүлүктөрү көрсөтүлүп, лингвистикалык белгилери боюнча ар кандай топторго бөлүнүүсү каралат.

Негизги сөздөр: тууранды сөздөр, азыркы кытай тили, тууранды сөздөрдүн тобу.

В статье рассматриваются семантические и фонетические особенности звукоподражательных слов китайского языка, а также их классификация по различным признакам.

Ключевые слова: звукоподражательные слова, современный китайский язык, классификация звукоподражательных слов.

The article discusses about is of semantic and fonetic onomatopoeias words Chinese, as well as their classification according to various criteria.

Key words: onomatopoeias, modern chinese, classification of onomatopoeias.

XX-кылымдын аягында жана XXI-кылымдын башында тил илими чөйрөсүндө бир катар жаңы артыкчылыктардын пайда болуусуна жана өнүгүүсүнө карабастан фонетикалык, лексикалык жана семантикалык системаны изилдөөлөр дагы эле актуалдуулукту жаратып келет. Ушундай системалардын катарын тууранды сөздөр да толуктайт.

Бизди курчаган айлана-чөйрөдөгү жандуу жана жансыз заттардан чыккан үндү, добушту туурап, алардын ар кандай кыймыл-аракетин, ал-абалын, сырткы көрүнүшүн элестетип көрсөткөн сөздөр тууранды сөздөр (б.а. ономотопея) деп аталат [1]. Жалпысынан кытай тили тууранды сөздөргө бай. Алар оозеки сөздө гана колдонулуп келбестен, жазуу речинде (көркөм адабиятта, публицистикалык чыгармада ж.б.) да кеңири колдонулат.

Тууранды сөздөрдүн азыркы кытай тилинин лингвистикадагы ээлеген ордуна карай кеп кылсак, анда илимпоздордун көз караштары бири-бирине дал келбейт. Кээ бир кытай окумуштуулары (Ли Цзинси, Чжан Чжигун ж.б.) тууранды сөздөрдү үндү тууралоосунун негизинде сырдык сөздүн бир тобу деп аныкташса, башкалары (Дин Шэншу, Цзянь Фан, Чжэн Дэган ж.б.) тууранды сөздөрдүн баарысы эле сырдык сөздөрдүн тобун түзө албайт деп далилдешет. Анткени, жаратылыш кубулушун же бир нерсенин үнүн тууралаган сөздөр сырдык сөздөргө мүнөздүү эмес. Мисалы: 唼唼 *hu6l6l6*-үйүлгөн буюмдун кулаганынан чыккан үн же 嗖嗖 *s6us6i*-шамалдын, ышкырыктын, октун үнү ж.б. Мындан тышкары, Жэнь Сюэлян жана башка изилдөөчүлөрдүн тобунун бири, ономотоптор кытай тили-

деги өзүнчө мааниси бар сөздөр менен кызматчы сөздөрдүн ортосундагы аралыкка ээ деп эсептешет. Өзүнчө мааниси бар сөздөрдүн ролунда сүйлөм мүчөсүнүн (ээ, баяндооч, аныктооч жана бышыктооч) кызматын аткарат.

Мисалы: 小溪的水哗哗哗哗。 (*xiao xi de shui hua hua hua hua* - Хуахуахуахуа – Жай аккан суунун ылдамдыгы) (баяндооч); 窗外传来隆隆的炮声。 (*chuang wai chuan lai long long de pao sheng*-Үн терезеден чыкты) (аныктооч); 树上的麻雀唧唧喳喳叫个不停。 (*shu shang de ma que j i j i za za de jiao gebu ting* - Даракта таранчылар чыйп-чыйп деп чыйпылдашты) (бышыктооч). Ал эми кызматчы сөз деп эсептешкени лексикалык маанини гана байланыштырат. Мисалы: 扑通! 他一头栽倒在雪地里。 (*pu tong! Ta yi tou zai dao zai xue di li* – Ал тарт (пу-тун) этип карга кулады).

Азыркы аныктамага таянып, кытай таануучуларынын бир бөлүгү азыркы кытай тилинин грамматикасында тууранды сөздөрдү “өз алдынча” бөлүм деп кабыл алышат. Себеби, тууранды сөздөр «үндү жаңсоо же шилтөө» б.а. өзүнүн курамы боюнча добуш, көрүү, сезүү жана адамзатынын ички дүйнөсүнүн образын туюндурат. Ушундан улам, кытай тилиндеги тууранды сөздөр маалыматты берүүнү эмес, образды берет деп түшүндүрүлөт.

Кытай тилинин окумуштуусу О.П.Фролова азыркы кытай тилиндеги тууранды сөздөрдү үндү тууроо сапатты боюнча эки чоң топко бөлөт [2]:

1. Адамзаттын, айбандардын, курт-кумурскалардын ж.б. жандуу заттардын үндөрүн туураган тууранды сөздөр: 吱吱 *zhizh* – чымчыктын чыйпылдашы; 唧唧咕咕 *jijigugu*-кобуруу, күңкүлдөө; 啾啾 *jiujiu* - мышыктын мыёлоосу; 汪汪 *wangwang* - иттин арсылдоосу; 恰恰 *qia-qia* - куштун чыйпылдоосу ж.б. Мисалы: 留连戏蝶时时舞,自在娇莺恰恰啼。(杜甫 «江畔独步寻花») - Ар дайым көпөлөктөр оюн салып бийлешип, заргалдактар ажайыптуу эркин чыйп - чыйп деп чыйпылдашат (Ду Фу «Жээкте жалгыздыкта жазга суктануу»).

2. Табияттын ар кандай дабыштарын, адамзатты куурчаган айлана чөйрөнүн жана жаратылыш кубулуштарын туураган тууранды сөздөр. *Мисалы:* 哗 *huahua* - шырылдоо, шыркыроо; 噗噜噜 *pululu* - ичке шырылдап аккан суунун үнү; 劈里啪啦 *pilipala* - жарылуучу заттардын үнү; 咔嚓 *kacha* - илмектин же кайчынын чакылдаган үнү; 滴滴嗒嗒 *dididada* - жамгырдын жааган үнү ж.б.

Ал эми В. Ю. Вашкявичус өз кезегинде аларды үч топко бөлөт [3]:

1. Жандуу жаратылыш ономатоптору (сүт эмүүчүлөрдүн, куштардын жана курт-кумурскалардын дабышы);

2. Жансыз жаратылыш ономатоптору (суунун аккан үнү, өсүмдүктүк үнү);

3. Адамзатынын ономатоптору.

Бирок В.Ю.Вашкявичустун белгилөөсүндө, кытай тилинин тууранды сөздөрүнүн көпчүлүгү бир нече маанини камтыганынан улам үч топко тең бирдей колдонулат.

Ошондой эле кытай тилинин илимпозу Инь Бинюн «Кытай тилинин фонетикасы жана орфографиясы» («汉语拼音和正词法») аттуу эмгегинде тууранды сөздөрдү келип чыгышына карай бири - биринен айырмалап төмөнкү топко бөлүштүрөт [4]:

Биринчи топ алгач классикалык адабияттарда пайда болгон, бүгүнкү күндө жазуу стилинде сакталып, байма - бай колдонулат. *Мисалы:* 流水潺潺 *liúshuǐ chānchān* - суунун шылдыраганы; 书声琅琅 *shūshēnglǎnglǎng* - китептин үн чыгарып окуугандагы добуш.

Мындай тууранды сөздөрдүн формасы туруктуу келип, ар дайым жазуу речинде колдонулуп жана пиньинь (транскрипция) жазуусунда тондор менен белгиленет.

Экинчи топ - бул азыркы кытай тилинде пайда болгон тууранды сөздөр. Инь Бинюндун айтымында, азыркы ономатоптор иероглифте конкреттүү тон менен белгиленбейт, анын себебинен пиньинге тон коюулбайт. Жыйынтыгында, азыркы кытай тилиндеги тууранды сөздөрдүн көпчүлүгү биринчи тон менен айтылат.

Азыркы кытай тилиндеги бардык ономатоптордун түзүмүнө карата үч чоң топко бөлсөк болот:

1. Жөнөкөй тууранды сөздөр. Бир жана эки муунду тууранды сөздөрдөн турат. Бир муунду ономатоптор. *Мисалы:* 嘟 *dū* - телефондун гудогу; 喔 *ō*, 喔 *wō* - короздун кыйкырыгы.

Эки муунду ономатоптор, алар бирдей инициаль (үнсүз тыбыш) жана финаль (үндүү тыбыш) аркылуу түзүлөт:

Бирдей инициаль:

叮咚 *dingdong* - шыңгыроо, шылдыроо;

乒乒 *pingpang* - бири-бирине урулган нерседен чыккан дабыш;

滴答 *dida* - сааттын чыкылдоосу.

Бирдей финаль:

呼噜 *hulu* - коңрук, коңруктун ышкырыгы;

眶啷 *kuanglang* - шырылдоо, чыйкылдоо, дабышаттуу, мисалы, гонгту (музыкалык урма аспап);

轰隆 *honglong* - күңгүрөк, карс-курс эткен дабыш;

喀嚓 *kacha* - карсылдоо, чартылдоо.

2. Катар айтылган тууранды сөздөр.

Азыркы кытай тилинде катар айтылган тууранды сөздөрдүн формасы салыштырмалуу көбүрөөк:

-**AA:** 呼呼 *huhu* - шамал үнү; 哇哇 *wawa* - баланын ыйлаган үнү; 咚咚 *dongdong* - барабандын тарсылдагы; 汪汪 *wangwang* - иттин үрүүсү. Мындай түзүлүштөгү ономатоптордун жардамы аркылуу кытай тилинде сөздөр жасалат, мисалы: 蹦蹦 *bengbeng* - унаанын жүрүүдөгү үнү, ал эми сөз жасоодо 蹦蹦+车 = 蹦蹦车 *bengbengche* - үч дөңгөлөктүү кичинекей унаа.

-**ABB:** 哗啦啦 *hualala* - шамал добушу же суунун шылдыроосу; 轰隆隆

honglonglong - баранбандын добушу. Бул тууранды сөздөр акыркы муундун катар айтылуусу аркылуу жасалат.

-**AAB:** 叮叮当 *dingdingdang* - темир буюмунун бири - бирине урулган үнү; 乒乒乓 *pingpingpang* - бири-бирине урулган нерсенин үнү. Бул формадагы тууранды сөздөр биринчи муунду катар айтылуусунда пайда болот.

-**AABB:** 噼里啪啦 *pili-pala* - тарсылдоо; 滴滴答答 *didi-dada* - сааттын чыкылдоосу; 唧唧咕咕 *jiji-gugu* - шыбыр, күбүр. Мындай формадагы ономатоптор катар айтылып, дефис менен ажыратылып берилет.

-**ABAB:** 哗啦哗啦 *huala huala* - жаан жана шамалдын үнү; 滴嗒滴嗒 *dida dida* - сааттын чыкылдоосу.

3. Аффикстердин жардамы менен пайда болгон тууранды сөздөр.

Бул топтогу тууранды сөздөр эки муундан туруп, биринчи муун *里 li* аффиксинин жардамы менен жасалып, экинчисин *l* мууну менен айкалышып бирдей финалдар аркылуу берилет. *Мисалы:* 噼里啪啦 *pili-pala* - жарылуучу заттардын үнү; 乒里乓啷 *pingli-panglang* - бири-бирине урулган нерсенин үнү.

Кытай тилиндеги кээ бир тууранды сөздөрдү башка тилдерге которууда алардын эквивалентти жок жана мааниси жагынан жакындатып берүүгө да мүмкүн эмес. Мисалы: 呱嗒 guada - желтингичти ачкандагы үнү; 欸欸 chuachua - куштун тездик менен жерге конгондогу үнү; 嗡嗡 wengweng - канаттуу курт-кумурскалардын ызылдоосу. Мындай көрүнүштөгү тууранды сөздөрдү которуу учурунда сүрөттөө ыкмасы колдонулат.

Кытай тилинин тууранды сөздөрүн семантикалык жагынан караганда, аларга көп маанилүүлүк мүнөздүү. Кээ бири эки же андан ашык маанини туюндурат: 吧儿吧儿 barbar - 1. Келжирөөнүн үнү, 2. Унаанын эскертүү үнү, 3. Иттин үрүүсү; 嘀嗒嘀嗒 didadida - 1. Үйлөмө аспаптын үнү, 2. Сааттын чыкылдоосу, 3. Жамгырдын тамчысы; 哗啦啦 hualala - Кулаган буюмдун үнү, 2. Аккан суунун үнү, 3. Жерге түшкөн жалбырактын же жамгырдын үнү. Албетте, мындай учурда анын маанисин контекстке карата түшүнүүгө болот.

Кытай тилинде синонимдик байланыштагы тууранды сөздөр да бар.

Мисалы: 蹦蹦 bengbeng, 噗咚噗咚 pudongpudong, 突突 tutu - жүрөктүн согушу; 咕嘟咕嘟 gudugudu, 咕噎咕噎 gudenggudeng - адамдын сууну тез ичип жатканда чыккан үнү; 哈哈 haha, 嘻嘻 xixi, 嘿嘿 haihai - күлкү.

Жогоруда айтылгандай фонетикалык көрсөткүчтөрү боюнча тууранды сөздөрдүн көбүнчөсү катар айтылган формада түзүлөт. Көпчүлүгү мурун аркылуу айтылган жоон тыбышы – ng аркылуу берилет.

Мисалы: 丁当 dīngdāng – сааттын чыкылдоосу; 哼哼 hēnghēng - чочконун күркүлдөөсү; 噗咚 pudongpudong- жүрөктүн согушу ж. б.

Бийик жана уу-чуу болуп узакка созулган үндү тууралоодо, катар айтылган тууранды сөздүн формасы менен үндүү жана үнсүздөрдүн алмашуусу аркылуу берилет: 哇哇 wāwā- наристенин ыйлаган үнү; 当当 dāngdāng – темирди соккондогу үн; 劈啪 pīpā - жиптин үзүлгөндөгү үнү; 轰轰 hōnghōng - чоң нерсенин жерге кулап түшгөндөгү үнү ж. б.

Ал эми түзүлүш курамын карай турган болсок, кытай тилинин тууранды сөздөрү негизинен эки, үч жана төрт муундуу. Катар айтылган ономатоптор басымдуу болгондуктан, үч жана төрт муундуу сөздөрдүн саны көбүрөөк.

Жогоруда кытай тилиндеги тууранды сөздөргө изилдөө жүргүзүп, төмөнкү мүнөздөгү жыйынтыкка келдик:

1. Кытай тили тууранды сөздөргө арбын, алар жазуу жана оозеки речинде колдонулат.
 2. Азыркы кытай тилиндеги тууранды сөздөр биринчи тон менен айтылат.
 3. Түзүлүш курамы боюнча тууранды сөздөргө жөнөкөй, татаал жана катар айтылган сөздөрдүн формасы мүнөздүү.
 4. Кытай тилиндеги тууранды сөздөр лингвистикалык белгилерине карата ар кандай топторго бөлүнөт.
 5. Мааниси боюнча көп маанилүүлүк таандык. Мунун себебинен бөтөн тилге которуу процессинде бир канча кыйынчылыктарды жаратат.
- Демек, азыркы кытай тилиндеги тууранды сөздөр дагы эле тил изилдөөчүлөрүнүн көңүлүн буруп келет. Себеби, кытай тил грамматикасынын сөз түркүмүнүн системасында тууранды сөздөр олуттуу көгөйлөрдү камтыйт.

Адабияттар:

1. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили. Морфология. - Ф.: Мектеп, 1980.
2. Фролова О.П. Ономатопоэтические слова в китайском языке //Китайское языкознание: Изолирующие языки: IX международная конференция: Материалы. М., 1998., С. 183-185.
3. Вашквичус В.Ю. Экспериментально-теоретическое исследование восприятия и вербализации шумов (на материале кодифицированных и окказиональных звукоподражаний русского и китайского языков). [Автореф.], 2011., С. 13.
4. 尹斌庸 (Инь Бинюнь) «汉语拼音和正词法»-Chinese Romanization: Pronunciation and Orthography, translated and edited by Marry Felley,- Sinologia.-1990. P.451-456.

Рецензент: д.филол.н., профессор Усубалиев Б.